

אֲשִׁירָה נָא לַיִדִידִי

ישעיה ה, א-ז

עצם רעיונו המרכזי של הקטע הראשון של פרק ה בספר ישעיה אינו שנוי במחלוקת — הפסוקים א-ז מרימים על נס את חסדי ה' לעמו מזה, ומזה את כפיות הטובה של העם כלפי אלהיו, הלוא הוא הנושא המכתיר את נבואת ישעיה בראש ספרו: "בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי" (א, ב). אבל אין הפרשנים תמימי דעים בתפיסת משמעותם של פרטי הקטע ובתפיסת ייחודה של הדמות שאותה שיווה הנביא לכלל דבריו. מהו הקו המאפיין ביותר את דמות הקטע — האם היות לו צורת שיר: "אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו?" או היות לו צורת משא-ומתן משפטי: "שפטו-נא"? או שמא היות לו צורת משל המקבל את פתרונו בפסוקו האחרון: "כי כרם ה' צבאות בית ישראל" וגו'?

לשם עיצוב דעה בוויכוח על שאלות אלה עלינו להתבונן בקטע על פרטיו.

א. אֲשִׁירָא נָא לַיִדִידִי כָּרֶם הָיָה לַיִדִידִי	שִׁירַת דּוּדִי לְכַרְמוֹ כָּרְרָן בְּזֶ-שָׁמֶן
ב. וַיַּעֲזָקְהוּ וַיִּסְקָלְהוּ וַיִּבֶן מַגְדָּל כְּתוּכֹו וַיִּקְוּ לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים	וַיִּטְעֵהוּ שָׂרֵק וַגַּם-יִקַּב חָצֵב בּוֹ וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים.
ג. וַעֲתָה יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם שְׁפִטוּ-נָא בֵינִי	וְאֵשׁ יְהוּדָה וּבֵין כְּרָמִי!
ד. מַה-לַּעֲשׂוֹת עוֹד לְכַרְמִי מִדּוּעַ קִוִּיתִי לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים	וְלֹא עָשִׂיתִי בּוֹ? וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים?
ה. וַעֲתָה אוֹדִיעָה-נָא אֶתְכֶם הָסֵר מִשׁוֹכְתוֹ פָּרֵץ גְּדָרוֹ	אֵת אֲשֶׁר-אֲנִי עֹשֶׂה לְכַרְמִי: וְהָיָה לְבָעֵר וְהָיָה לְמֶרְמֵס.

אֲשִׁירָה נָא לַיִדִּי

ו. וְאֲשִׁיתְהוּ בְּתָהּ

לֹא יִזְמַר וְלֹא יַעֲדֶר
וְעַל הָעֵבִים אֲצִוֶּה

וְעַלָּה שְׁמִיר וְשִׁית
מִהַמְטִיר עָלָיו מָטָר.

ז. כִּי כָרַם יִי צְבָאוֹת
וְאִישׁ יְהוּדָה
וַיִּקְוֶה לְמִשְׁפָּט

בֵּית יִשְׂרָאֵל
נָטַע שְׁעֵשׂוּעָיו
וְהִנֵּה מִשְׁפָּחַת
וְהִנֵּה צָעָקָה.

לְצַדִּיקָהּ

שירת דודי לכרמו

פסוק א/1 אשירה נא לידי

לא רק בעזרת מושגים מבטא הנביא את רצונו להשמיע שיר: "אשירה ... שירת", אלא הוא ממחיש את כוונתו גם בעזרת אמצעים סגנוניים. האסונון, יסוד שירי-צלילי מובהק, נשמע מצמדי המלים "אשירה ... שירת", "לידי ... דודי", והמיקצב השירי מפעם את המשפט כולו — מספר ההרמות וההשפלות וסדרן שווה בדלת ובסוגר.

לידי ... לכרמו — הלמ"ד מציינת את המושא שאליו מתייחסת פעולת השירה, כפירוש שד"ל:

על ידי, על אודות ידי... ושימוש למ"ד 'לידי' כשימוש למ"ד 'לכרמו' שעניינו: על אודות כרמו.

לפי המשך הפסוק: "כרם היה לידי" מתברר שהכינויים יד ודוד מכוונים לאותה הנפש. השם "דודי" בצלע-הסוגר במקום 'ידי' מתבאר בחלוקה הריתמית (עי"ל). יחד עם זאת נראה שהנביא מבקש לרמוז, כי הידיד אף קרוב לו מידיד, הוא דודו — אוהבו.

שונה נימת דברי הנביא בפעם הזאת מנימת דבריו בפעמים אחרות. דומה כי הפעם לא יטיח בפני מאזיניו דברים קשים. הפעם הוא בא כדי להשמיע להם את שירת דודו על אודות כרמו. בוודאי יטה הפעם איש יהודה את אזנו לדברי הנביא;

כדברי שד"ל בהמשך:

פרקים במקרא

והתחכם הנביא למשך אליו לב השומעים שהיו מואסים מוסר על-ידי שיפתח מוסרו בשיר ייחודי ואמר: "אשירה נא לידי שירת דודי לכרמו", והשומע סבור שהוא בא לשבח היין הטוב ושאר תענוגים.

הקהל שומע את הפתיחה והוא משתאה ומקשיב. מי הוא אותו האוהב אשר את שירו עומד הנביא להשמיע? סתם המדבר ולא פירש.

פסוק א/2 כרם היה לידידי בקרן בן שמן.

המשהה הנביא את עיקר עניינו? הלוא המשפט "כרם היה לידידי בקרן בן-שמן" אינו פותח את שירת היידיד על כרמו, אלא הוא משמיע את דברי הנביא על דודו וכרמו (ועיין להלן, פסוק ג).

כרם היה לידידי — הכרם נרכש על ידו, נעשה קניינו; "היה ל- בהוראה דינאמית, עי' להלן פסוק ה.

כרם היה לידידי בקרן בן שמן — התרגום הארמי למלה "בקרן": "בטור רם".

רד"ק:

וקרא ארץ-ישראל "קרן" לפי שהיא גבוהה מכל הארצות, והקרן גבוהה מכל הגוף².

נראה שהמלה "קרן" בפסוקנו מכוונת לפסגתו של הר הבולטת כקרן³.

שד"ל:

ראש ההר. וכן יושבי ארץ שוויץ קראו לקצת מההרים שלהם בשם שעניינו בלשון אשכנז "קרן".

בן-שמן — כינוי פיוטי להבעת תכונתו האופיינית של המקום — היותו דשן ושמן⁴.

1. כמשמע "היה ל-" בבראשית לב, ה: "ויהי-לי שור וחמור" וגו' או ביהושע יד, יד: "על-כן היתה-חברון לכלב בן-יפנה הקנזי" וגו'.

2. על-פי ספרי לדברים ז, יב: "מה שור זה אין בו גבוה מקרניו, כך ארץ-ישראל גבוהה מכל הארצות".

3. בהוראה זו משמשת המלה 'קרן' גם בערבית וכן בשפות אחרות, עיין במילון Gesenius

4. ועיין: Gesenius — Kautzsch (G-K), Hebräische Grammatik²⁶, Leipzig 1896, 128v

אֲשִׁירָה נָא לַיְדֵי

מתציתו השנייה של הפסוק הראשון מוסיפה לעצב את כוונתו השירית של הנביא. המשפט השני מתקשר אל הראשון על-ידי שרשור הבא להטעים את העצם העומד במרכז המדובר: "שירת דודי לכרמו; כרם היה לידי...". חיזוק נוסף מקבלת המלה "כרם", בדרך האליטרציה, על ידי המלה הקרובה לה בצליל: "בקרן".

המשפט "כרם היה לידי בקרן בן-שמן" מתאר את המקום המצויין שם נמצא הכרם. בהיותו "בקרן", בראש ההר, הוא מגולה לקרני השמש המבשילות את הפירות, ובהיותו "בן שמן" הוא שתול בקרקע פוריה המאפשרת יכול עשיר. אך לא די בנתונים טבעיים טובים כדי לזכות בתנובה שופעת. הכורם החפץ בפירות מובחרים ישקיע בכרמו עבודה מרובה. וכך עשה בעל הכרם, ידיד הנביא:

פסוק ב/1. ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שרק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו.

ויעזקהו — מלה יחידאית, ובפירושה חלוקים הפרשנים. יש אומרים הקיפו בגדר, ויש אומרים עדרו, חפרו. בעלי הדעה הראשונה (כגון רש"י) מסתייעים במלה הארמית עזקא, עזקתא, שהיא תרגום המלה העברית 'טבעת'. ראב"ע מוסיף שהמלה "תימצא בלשון קדר וטעמה כמו גדר ומשוכה". בעלי הדעה השנייה (כגון רד"ק בפירושו הראשון) מסתמכים על שימוש הפועל 'עזק' בלשון חז"ל: "...ומצאו שהיה עוזק תחת זיתיו" (מנחות פה ע"ב), ועל מובן השורש בערבית (כגון שד"ל). כן ניתן להביא סיוע לדעה השנייה משימוש הפועל במגילת ההודיות דף 8 שורה 23: "בהניפי יד לעזוק פלגיו"⁵. מסתבר שהפירוש הראשון מבוסס פחות מן השני. לא הוכח שהמלה הארמית עזקא, עזקתא, מציינת את מהות הטבעת כצורה מקיפה, גדרת. ועוד. עזקא, עזקתא מתכווין כנראה בייחוד לאותה הטבעת המשמשת כחותם, עי' למשל דניאל ה, יח: "וחתמה מלכא בעזקתה ובעזקת רברבנוהי". ונראים דברי שד"ל לד"ה "ויעזקהו":

5. מגילת ההודיות, הוציאה לאור (עם מבוא, פירוש ומילון) יעקב ליכט, ירושלם תשי"ז. הערת המוציא לאור למשפט הנ"ל: "לחפור בחעלות ההשקאה שלו כדי להתזיקן במצב תקין; והוראה דומה מסתברת משימושו במנחות פה, ב. (מישעיה ה,ב וממשנה אהלות יח, ה אין אתה למד את הוראתו המדויקת)".

פרקים במקרא

חפר בקרקע לעשותו ראוי לנטיעה ולצמיחה ... ומזה עזקא שהנו חרגום של חותם (לא טבעת סתם), על שם פתוח הכתב עליו.

אם כך, הרי הפועל "ויעזקהו" מכוון לפעולת העידור העמוק. לפי המשך הכתוב מתברר שהכורם גם גדר את כרמו; אולם הגדר תיזכר בפירוש רק כאשר תוסר (להלן פסוק ה).

ויסקלהו — פועל משורש סק"ל, פיעל מרחיק (privative Piél) שהוראתו: הסיר, הרחיק מאבן, כמו "סקלו מאבן" (ישעיה סב, י). ראב"ע לפסוקנו:

מהבנין "ושרשך מארץ חיים" (חלהים נב, ז)⁶.

פעולת הסיקול הכרחית באדמת הטרשים ההררית, "בקרן" שבה נמצא הכרם. גם ב"ויעזקהו" וגם ב"ויסקלהו" מכשיר הכורם את הקרקע לנטיעה.

ויטעהו שורק — נטעו זמורת גפן משובחת. בהוראה זו משמשת המלה "שורק" גם בירמיה ב, כא: "ואנכי נטעתך שורק כלה זרע אמת". השם "שורק" ניתן אולי מפני צבע הפרי האדמדם⁷.

ויבן מגדל בתוכו — לשמירה על הכרם. מסתבר שבדרך כלל נהגה שמירה בכרמים בעת הבשלת הפרי בלבד, ולכן הוקמו עבודה רק מיבנים עראיים, ע"י ישעיה א, ח: "כסוכה בכרם". ואילו בעל הכרם שלנו: "ויבן מגדל בתוכו". רד"ק:

מי שיש לו כרם טוב וירצה לשמרו תמיד שמירה מעולה, בונה מגדל בתוכו.

וגם יקב חצב בו — להפקת היין במקום גידולו. "יקב" — הבור שדורכים בו את הענבים, ושקולטים בו את היין⁸. "וגם רומז לעמל המיוחד הנדרש למלאכת

6. הפסוק המובא ע"י ראב"ע מתהלים משמש דוגמה למובניו של פועל בבניינים שונים בהתחשב עם הוראת שר"ש בהפעיל. להשריש — להכות שורשים; לשרש — לעקור את השורשים. וע"י גם רש"י לשמות כז, ג ד"ה "לדשנו". פעלים דינומינאטיביים בבניין פיעל עיין, G-K s 52 h

7. בערבית شرق — להתאדם; באשורית sarku — דם אדום. צבעו האדום של היין נזכר במשלי כג, לא והוא בולט בייחוד בביטוי הציורי "דם ענבים" (בראשית מט, יא) או "דם ענב" (דברים לב, יד).

8. יש מן המפרשים המבחינים בין הגת, המקום שדורכים בו את הענבים, לבין הבור שמקבלים בו את היין, הוא היקב: "הבור שלפני הגת לקבל היין" (רש"י). אך שימוש השורש יק"ב

אָשִׁיבָה גַּא לִידִידִי

החציבה בקרקע סלעית. כך מעיד המשפט על "ויקו לעשות ענבים" על תקוותו הטובה של הידיד, כי הכרם יעשה ענבים. כי כיצד זה חצב את היקב מראש, עוד בטרם היות לו בציר — אם לא כי בטח באמונה שהכרם יעשה ענבים?⁹ האליטרציה בין המלים "יקב" — "יקו" מטעימה את הקשר בין מעשה הכורם לבין הרגשתו. במידה שהעמיק לחצוב את ה"יקב", כן העמיק בו "ויקו" אל הפרי הנכסף.

שלושה עשה אפוא הכורם לכרמו: הוא הקצה לו מקום נבחר; הוא שכלל בו שכלולים נבחרים במיטב עמלו; הוא נטעו בנטע נבחר.

פסוק ב/2. ועל כן נאמנה תקוותו הגדולה — "ויקו לעשות ענבים".

ויעש באושים — באושים" — גרגרי ענבים בלתי בשלים או ענבי-בר. בא פה שרש 'בא' ש' בהוראת 'יב' ש' (ע"ד קרבת הגזרות), והכוונה לענבים שמיצם יוצא בעודם על הגפן בהבקעם, וזגם מתייבש ומתכווץ ומשחיר. וכן הננו מוצאים ביואל א, יב 'הגפן הובישה' שהכוונה היא על הענבים המתייבשים. וכן הננו מוצאים שורש זה בא בהוראת השורש 'בו' ש', כגון: 'ורשע יבאיש ויחפיר' (משלי יג, ה) שבאה מלת 'יבאיש' על יד 'יחפיר', וכן ישעיה ל, ה 'כל הבאיש' בכתיב משורש 'בא' ש' ובקרי משורש 'יב' ש' ובהוראה משורש 'בו' ש', כמו שהוא גומר המאמר: 'כי לבשת וגם-לחרפה'¹⁰. במקום "ענבים" — פירות יקרים ועסיסיים, הצמיח הכרם פירות מבישים ויבשים: "באושים".

נתבונן במיבנה הפסוק. מחציתו הראשונה מתארת את עבודות הכורם בהכשרת אדמתו לכרם. לפנינו יחידה מתפתחת בהדרגה:

במקרא אינו מאשר אבחנה זו. אמנם מגדיר השם מדי פעם את המקום שבו אוצרים את היין, כגון: "ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן-הגורן וכמלאה מן-היקב" (במדבר יח, כז), או: "בא אל-היקב לחשף תמשים פורה והיתה עשרים" (חגי ב, טז). אבל יש שהשם מכוון גם למקום שדורכים בו את הענבים, כגון הפסוק הנ"ל במדבר יח, כז וכן שם פסוק ל; מלכים ב' ו, כז; הושע ט, ב ועוד. מכאן נראה, שכשם שהגורן מציין את מקום דישת התבואה אבל גם את מקום שמירת הדגן, כן מציין היקב את מקום דריכת הענבים, אבל גם את מקום שמירת היין.

9. והשווה התרגום של Buber-Rosenzweig. המתרגמים שומעים את המלה כבר כמוכעת ב-"וגם": "und auch schon eine Kelterkufe hieb er drin aus".

10. ד' ילץ, "חקרי מקרא" לספר ישעיה, ירושלים תרצ"ט.

פרקים במקרא

ויעזקהו
ויסקלהו
ויטעהו שרק
ויבן מגדל בתוכו
וגם יקב חצב בו

המשפטים מתרחבים והולכים ממלה אחת עד ארבע מלים. וכמיבנה הקטע, כן עניינו¹¹. הצלעות הגדולות והולכות מגלמות את מסירותו הגדלה והולכת של בעל הכרם למעשה ידיו. מאמץ אחר מאמץ התאמץ למען כרמו, שיפור אחר שיפור שיפרו. כל טירחה וטירחה שטרח לכרמו גדולה מהטירחה שקדמה לה. וככל שרבתה מלאכתו כן רבתה התקווה שתלה בכרמו: "ויקו לעשות ענבים". והכרם אמנם עשה: "ויעש", אבל! — "באושים".

אכזבה עמוקה וקשה עד שברון-לב צווחת מסוף הפסוק. בתכלית הקיצור, כמו באכזריות, נמסרת העובדה ה"יבשה", כבאושים שעליהם היא מגדת: "ויעש באושים". הכאב הגדול שנגרם מתבטא בפער הפעור בין תיאור פעולת הכרם לבין תיאור פעולת הכורם. פעולות הכורם מפורטות בחמישה משפטים; פעולת הכרם כלולה במשפט אחד. פעולות הכורם מצטיירות במשפטים מתארכים והולכים, החל מן המשפט השני וכלה במשפט האחרון הכולל ארבע מלים; פעולת הכרם נאמרת בשתי מלים. הצער הצורב משתק את יכולת הדיבור. חוסר התאמה, העדר כל יחס בולט מתוך התיאור. אף כאן משקף המיבנה את העניין הנדון. הדיספרופורציה שבין המשפט האחרון של הפסוק לבין הסידרה בת חמשת המשפטים הראשונים שבו, משמיעה את הדיספרופורציה המשועת שבין פעולת הכרם לבין פעולות הכורם. לעומת תהליך היצירה הממושך, לעומת היגיעה הרבה והמאומצת מצד הכורם, עשה הכרם את שלו במהירות ובקלות. בבת אחת הכויב: "ויעש באושים".

במשפט זה מסתיימת שירת הדוד אל כרמו. מה ראה הנביא לספר על כרם דודו באזני השומעים? אך הנה הוא פונה אליהם —

11. ילין, שם, שים לב למיבנה זה של המשפטים בפסוקנו. לדעתו זוהי "דרך המורה על התפעלות ההולכת ונחלשת עד שהוא גומר במאמר הארוך: 'ויקו לעשות ענבים ויעש באושים'". — אך לא על כך מורה מיבנה הקטע. להיפך, המשפטים המתארכים והולכים מתארים עלייה, התגברות. ועוד. הקטע "ויקו לעשות ענבים ויעש באושים" אינו מאמר אחד. הוא מתחלק בכירור לשני מאמרים: "ויקו לעשות ענבים / ויעש באושים". המאמר האחרון של הפסוק: "ויעש באושים" מצטיין דווקא בקיצורו, עי' בפנים.

אָשִׁיָּה נָא לְיָדַי

פסוק ג. ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה שפטוֹנא ביני ובין כרמי.

הם מחמנים לדין, הם נקראים לשפוט משפט! ומה המשפט? משפט בין הכרם לבין בעליו! אווירת מתיחות משתררת. משפט בין אדם לצומח! ולא עוד אלא מתבקשים הם לשפוט "ביני ובין כרמי", לא הנביא מדבר עתה על ידי אלא הידיד עצמו מדבר מגרון הנביא! רק עתה מאזין איש יהודה לדברי הדוד במישרין, בגוף ראשון. מה ראה הנביא להשהות את דברי פי דודו עד הנה?

דחייה זו מובנת ואף נחוצה בהתחשב עם עיקר כוונת הנביא. אילו שמענו מפי הדוד: 'כרם היה לי... האעזקהו ואסקלהו ואטעהו שרק ואבן מגדל בתוכו וגם יקב חצבתי בו וכו', היו ה־אני המדבר ועבודתו עומדים במרכז. מעין נימת התפארות היתה משתמעת מדברי בעל הכרם: לא זו אף זו עשיתי לכרמי, טרחתי ועמלתי וכל זאת עשיתי! אך לא זוהי כוונת הנביא. יותר משהוא בא לפאר את מסירות הכורם, הוא בא להרים על גס את כל הטוב שהכרם קיבלו, את הדאגה המרובה שזכה לה! על כן מוטב שלא בעל הכרם יספר על עבודתו, לבל יטעו השומעים בכוונת הדברים ולמען יקבלו תיאור מהימן מפי שלישי העומד מן הצד. רק עתה, כאשר מדובר במשפט הכורם עם כרמו, ראוי לו לבעל הכרם להופיע בעצמו כחובע. הנה הוא מרצה את טענותיו באזני השופטים, אנשי יהודה:

פסוק ד. מה־לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו? מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים?

אין בעל הדין מאשים את יריבו במשפט. הוא בודק וחוקר את מעשיו כשופט את עצמו: "מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו?" היש בעולם מעשה־השבחה אשר ייעשה לכרם — "ולא עשיתי בו?" זו כוונת השאלה; ברם, לא זו לשונה. ארבע המלים הראשונות: "מה לעשות עוד לכרמי?" הן כשלעצמן כבר שאלה: בהישמע רישא זה נדמה שהמדבר סבור, כי אמנם יש מעשה הניתן "לעשות עוד לכרמי"! שמא שכח הכורם דבר־מה, שמא מבלי משים פסח על מעשה מן המעשים? אך הסיפא מביא שינוי מפתיע. מסיום השאלה "ולא עשיתי בו?" נשמע בטחונו המוחלט של בעל הכרם שלא פסח על דבר, שאמנם עשה את הכול, את כל הניתן לעשות לכרם. אולם לא 'לכרם' אומר הכורם, כי אם "לכרמי", כמו כבר לפני כן (פסוק ג): "ביני ובין כרמי". גם עתה אין בעל הכרם יכול לשכוח, כי הכרם — כרמו, מעשה ידיו, נטע

פרקים במקרא

שעשועיו. על כן גם בשעה שהוא ניצב עם יריבו למשפט — "מה לעשות עוד לכרמי..."¹² ודווקא מפני שהכרם חביב ויקר לו כל כך, גובר הכאב מאד. לכן: "מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים?"

המשפט שהוא חזרה מילולית על פסוק ב/2, בתוספת מלת השאלה "מדוע" בראשו, מטעים את תמיהת השואל על הזרות בעובדה שעליה הוא מקשה. אחדים מן הפרשנים סבורים שניסוח השאלה אינו מדוייק. המלה "מדוע" העומדת בראש השאלה, היתה צריכה, לדעתם, לעמוד לפני "ויעש באושים", שהרי על מעשה הכרם מקשה הכורם!¹³ וכך מבקש ר"י אברבנאל ליישב את הקושיה:

"מדוע" דבק עם "ויעש", כלומר אחרי אשר עשיתי לי כל התקונים אשר זכרתי, עד שמפני זה קויתי לעשות ענבים, ולכן הוצרכתי לבנות המגדל והיקב בתוכו, מדוע אם כן עשה באושים?

ובדומה אחרים¹⁴. אך גם אם זו משמעות שאלתו של בעל הכרם, הרי אין בפירוש זה תשובה על השאלה: מפני מה העמיד השואל את מלת השאלה "מדוע" בראש שאלתו, אם אמנם היא באה להקשות על מעשה הכרם? ונראה שאין כוונת השאלה ככוונה המיוחסת לה בפירוש הנזכר. הנחת הפירוש בעוכריו. מלת השאלה "מדוע" העומדת לפני "קויתי", עומדת במקומה. אכן שאלת הכורם באה בראש ובראשונה להקשות על תקוותו, על תוחלתו שנכזבה! מסתבר ש"מדוע" מוסב גם על "ויעש באושים" (על דרך: 'מושך עצמו ואחר עמו'), כמשמע "מדוע" בפרק נ, ב: "מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה" (מדוע קראתי ואין עונה). אך יותר משהשואל מקשה על פעולת הכרם, הוא מקשה על ציפיותיו. כך מדבר האדם שגדל כאבו עד מאד. ברוב צערו הוא עושה בבשרו כשרטת. באירוניה מרה, בלעג אכזרי מאשים

12. יותר משכינני הקניין מציין כאן בעלות על קניין. הוא משמש לשון חיבה. והשווה ספרי¹⁶ לבמדבר יא, א: "עמי" — אין "עמי" אלא כשרים, שנאמר "שלח (את) עמי ויעבדני" (שמות ז, טז); "עמי מה־עשיתי לך ומה הלאחריך ענה בי... עמי זכר־נא..." (מיכה ו, ג-ה).

13. והרי הערת F. Feldman בפירושו לספר ישעיה פרקים א־לט (Münster in Westf. 1925): "In der zweiten Vershälfte sind die Verba קויתי und יעש durch ן nebeneinander geordnet, während ersteres dem zweiten untergeordnet sein sollte: warum brachte es Herlinge, während ich auf Trauben harrete?"

14. כגון O. Procksch בפירושו לספר ישעיה פרקים א־לט (Leipzig 1930): "Das drohende ... fragt nach dem erkennbaren Grunde für die befremdliche Tatsache nicht des Hoffens (קויתי) sondern des Ergebnisses... (ויעש)"

אָשִׁיךָ נָא לִי דִידִי

הידיד את — בעל הכרם, את עצמו! האשמה היא ב"קויתי", בכך שבעל הכרם קיווה לפרי משובת. האם לא מראש צריך היה לדעת, כי אל לו לתלות תקוות בכרמו? "מדוע קויתי לעשות ענבים?"

השאלות מהדהדות בחללו של עולם. השופטים שותקים. אין בפיהם תשובה על שאלות הכורם. אבל גם על "שפטו-נא" אין כל תגובה. האם לא התברר להם, מי האשם? ודומה, כי דווקא משום כך הם שותקים. ר"י אברבנאל: והנה השופטים עמדו, לא ענו עוד, כי ראו שהם גם כן נתפשים באותו עון¹⁵.

הם אינם משמיעים הודעה על הדין. על-כן משמיעה שתיקה — הודאה.

פסוק ה' 1/ ועתה אודיעה-נא אתכם את אשר-אני עושה לכרמי

ועתה — לעומת "ועתה" שבפסוק ג. הואיל ואתם לא הודעתם את אשר נתבקשתם להודיע, לכן "אודיעה נא-אתכם". והואיל ואתם לא חרצתם את משפט הכרם, לכן "אודיעה-נא אתכם את אשר-אני עושה לכרמי" — בעל הדין היה לשופט! ולא עוד אלא "את אשר-אני עושה לכרמי", השופט כבר ניגש לביצוע הדין! אשמת הכרם כה ברורה וגלויה עד שהמדבר אף אינו רואה צורך להרשיע את הרשע, אלא הוא עובר מיד להודעת גזר-הדין. בחיפזון זה מתבטא גם כעסו העצור של בעל הכרם. אך הנה חרה אפו באוצרו היקר, בכרמו. עליו להשחית את נטע ידיו כמו ידו: "את אשר-אני עושה — לכרמי". מן המלה האחרונה זועקת התרגשותו הגדולה של בעל הכרם. אכן גם בעצם השעה של ביצוע גזר-הדין — "לכרמי".

פסוק ה' 2/ הסר משוכתו — והיה לבער פרץ גדרו — והיה למרמס

הסר...פרץ — צורת המקור באה להביע את מושא הפעולה שנודעה ב-"אשר-אני עשה"¹⁶.

15. "עליהם להכריע ולהשיב על אותו מה ומדוע, אולם הם שותקים הואיל והם מרגישים שעליהם לדון את עצמם (בדומה לדוד המאשים את עצמו לשמע הפרכולה של נתן, שמואל ב' יב, ה)". F. Delitzsch (בפירושו לספר ישעיה) Leipzig 1866. גם אחרים משווים את מצבו של איש יהודה המקשיב לדבר ישעיה (בפרקנו) למצבו של דוד המקשיב לדבר נתן (שמואל ב' יב). על-כן יש להעיר, כי הדמיון מתבטא במטרת שני הנביאים. שניהם חותרים לקראת הכרת החוטא בחטאו. אולם בתגובת החוטאים ניכר הבדל כולט. דוד חורץ משפטו עוד בטרם ישאל להגיד את הדין; איש יהודה מחריש גם לאחר שנקרא לחרוץ משפטו.

16. זה משמע המקור בפסוקים כגון ישעיה כ, ב; נח, ו ואילך. ועיין G-K § 113 d, f.

פרקים במקרא

משוכתו — הדגש רומז לשורש שכ"ך, ואילו השורוק מצביע על השורש שו"ך. במיכה ז, ד: "מסוכה". המשוכה היא גדר של קוצים, עיין הושע ב, ח, משלי טו, יט; וכן בן-סירא כח, כח (כד).

גדרו — גדר עשויה אבנים. הגדר היא חומת אבנים נמוכה ועליה המשוכה, להגנה על הגדר עצמה ולשמירה יתירה על הכרם בכללו¹⁷.

והיה ל... והיה ל... — יהפך ל-, ישתנה ל-, בהוראה הדינאמית של הפועל הי"ה, כגון: "והיו המים אשר תקח מן-היאור והיו לדם ביבשת" (שמות ד, ט) או: "והיה העקוב למישור" (ישעיה מ, ד). החלקה שטופחה בדאגה, תהיה עתה למרמס. השטח שנרכש תחילה ככרם — "כרם היה לידיי", יופקר — "והיה לבער".

לבער — מקור בפיעל. התקבולת וההקשר מלמדים, כי משמע "לבער" כאן אינו כמשמע "וברוח בער" (ד, ד)¹⁸, כי אם כמשמע "ושלח את-בעירה ובער בשדה אחר" (שמות כב, ד). ועל-ידי הסרת המשוכה יהיה הכרם למקום מרעה צאן¹⁹.

למרמס — לרגליהם של בעלי-החיים הרועים.

17. על-פי Delitzsch, Procksch.

18. נגד אלה התופסים "לבער" — לכליון (כהוראת בע"ר בדברים יג, ו; יז, יב; שמואל ב' ד, יא, ועוד) כגון, O. Kaiser, Der Prophet Jesaja, Kap. 1-12, Göttingen 1960 המתרגם: 'dass er vernichtet wird' — ועיין גם מ' בובר, תורת הנביאים, מהדורה שנייה מחוקנת (הדפסה ב'), תל-אביב תשכ"א, עמ' 123.

19. G. Fohrer ב-1960 Das Buch Jesaja, 1 Bd. Kap. 1-23, Zürich-Stuttgart סבור, כי "לבער" — לשריפה, כמו למשל: "כי-חצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה, שלם ישלם המבער את-הבערה" (שמות כב, ה). הוא מתרגם: "seine Dornhecke entfernen, dass er niedergebrannt wird, seinen Steinwall einreißen, dass er zertretenes Weideland wird!" לפי פירושו הוא מחווה דעתו, כי האנשים יקחו את עץ הגפנים כדי להשתמש בו כחומר בערה (הסקה). לפי פירוש זה מוגבל הנושא של "והיה לבער" לעץ הגפנים. ואילו לפי ההקשר "את אשר-אני עושה לכרמי" ולפי התקבולת בפסוק ה/2, ובייחוד לפי החזרה הזוהה "והיה ל... והיה ל...", נראה שהנושא של "והיה ל..." בשתי הצלעות הוא זהה: הכרם כולו.

אָשִׁיחָה זָא לִידִידִי

פסוק ה' 2/ בנוי בדרך הקבלה נרדפת-משלימה. המיבנה התחבירי של שתי הצלעות זהה, וכן זהה לשון הפתיחה של משפטי התוצאה: "והיה ל... והיה ל...". מבחינה עניינית חוזרת הצלע השנייה על המובע בראשונה בהטעמה ובחומרה יתירה. הגדר היא יציבה מן המשוכה, ולכן דרושה פעולה נמרצת יותר להריסתה, ואכן "פרץ" קשה מ"הסר". "והיה לבער" מציין את המקום כמספק מזון לבעלי-חיים. הכרם אמנם יחדל מהיות כרם, אך עדיין יהיה מי שיפיק תועלת ממנו. ואילו "והיה למרמס" מפרש אך את הנזק שיוסב לכרם — הבאים אל תוכו לא יבואו אלא להשחית.

פסוק ו' 1/ ואשיחהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית.

בתה — ראב"ע:

כמו שממה, וכמהו "בנחלי הבחות" (ז, יט)²⁰

'שית בתה' הוא ביטוי פיוטי לצירוף היותר רגיל 'עשה כלה' (למשמעות הביטוי עיין עוד להלן). ואולי בא כאן "ואשיחהו בתה" בגלל "שמיר ושית".

לא יזמר ולא יעדר — פעולת הזימור היא כריתת הענפים המיותרים כדי שהגפן תבשיל פירות משובחים. העידור נחוץ כדי להרחיק עשבי בר וכדי לאפשר לאדמה לספוג את המים.

האסוננץ הנשמע מזוג הפעלים "יזמר... יעדר" מטעים את המשותף לשתי הפעולות. שתי הפעולות מבוצעות בכרם לעתים קבועות. אך כאן שתייהן: "לא... ולא", הן לא תבוצענה עוד באותן הגפנים שנשארו לפליטה מנזקי השן והרגל של בעלי-החיים.

שמיר ושית — הצירוף נזכר עוד בפרק ז, כג, כה; ט, יז; י, יז; כז, ד, הוא מופיע בספר ישעיה בלבד ומתכוין למיני קוצים, בדומה ל"קוץ ודרדר".

20. ג"ר דרייור, JTS 38 (1937), p. 38 מזכיר את הפועל האכדי batu שהוראתו (1) לשית לחרבות; (2) להרוס לחלוטין, לדעתו "בתה" הוא שם מופשט (על משקל מנה, קצה — שמות כה, יט) שפירושו חורבן או כיו"ב. והשווה התרגום הארמי ל"בתה": "רטישין".

פרקים במקרא

ועלה שמיר ושית — נושא המשפט הוא לפי דעת אחת: "שמיר ושית"²¹; ואילו "ועלה" יתפרש אפוא כפועל עומד, בהוראה: וצמח מן האדמה, וגדל, כהוראת על"ה בפסוקים, כגון דברים כט, כב; ישעיה נג, ב; נה, יג; עמוס ז, א. לפי דעה זאת כוונת המשפט היא, כי שמיר ושית יצמח וישגשג. לפי הדעה המקובלת הנושא הוא הכרם; הכרם יצמיח שמיר ושית, ועל"ה מתפרש כפועל יוצא: יעלה, כמו במשלי כד, לא: "והנה עלה כלו קמשונים..."²².

על-פי ההקשר נראית הדעה הרווחת. הנושא הענייני החל מפסוק ה/2 הוא אחד: הכרם. הפועל "ועלה" במקום 'והעלה' מתאר את תהליך החורבן בדרך ציורית: הכרם יכלה בעלותו כולו כשמיר ושית. גם האליטרציה "שמיר ושית" תורמת לציוריות, בהטעימה בדרך אקוסטית את היסוד הענייני המשותף לשני השמות: היותם צמחי-בר, קוצים — הקללה הגדולה שנתקל בה אדם (בראשית ג, יח).

פסוק ו/2. ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר.

אם נכון הוא, שכבר החל ב"אשירה נא לידידי" היתה ליושב ירושלם ולאיש יהודה עילה להרגיש, כי אין פשוטם של דברי הנביא כמשמעם, הנה עתה נרמו להם בדרך חד-משמעית, מי הוא ה-אני המדבר. לא משורר ולא כורם פונה אליהם, אף לא "דודו", ובכלל — לא אדם. המצווה על העבים אינו אלא אדון כל. ודווקא בצוותו על המטר הוא נודע כא-להי הצדק המשלם לבני-אדם כגמול ידיהם: "והיה אם-שמע תשמעו אל-מצותי ... ונתתי מטר-ארצכם בעתו יורה ומלקוש ... וסרתם ועבדתם אלהים אחרים ... וחרה אף-ה' בכם ועצר את-השמים ולא-יהיה מטר" (דברים יא, יג-ז)²³. ה' צבאות הוא הוא המדבר אליהם בפי נביאו.

מהמטיר עליו מטר — הפרונומסיה הצלילית נוצרת על-ידי שם ופועל הנגזרים מאותו השורש, כגון בראשית יב, ג; כז, לג, לד.

21. כגון G. Fohrer, המתרגם: "...dass Dornestrüpp und Unkraut aufschliessen"; Kaiser: "Und Dornstrauch und Distel werden wachsen"

22. ע"י G-K § 117, 4, וכייתוד סעיף 2.

23. ובדומה איוב לו, כז-לא. וע"י מ"ד קאסוטו, מאדם עד נח, הפירוש לבראשית ב, ו.

אָשִׁיחָה נָא לִי יְדֵי

פסוק ו כולל ארבעה משפטים. עיון בפסוק השלם יעלה, כי משפטו הראשון "ואשיתו בתה" מביע תוצאה כוללת. "ואשיתו בתה: לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר". על-ידי "לא יזמר" וגו' יתקיים "ואשיתו בתה", וכפירוש שד"ל: "אניחנו שיהיה שממה".

וכאן מן הראוי להשוות זה לזה את מעשי הכורם המפורשים בפסוק ב ובפסוקים ה/2 — ו. פסוקים ה/2 — ו מזכירים פעולות שלכאורה היו צריכות להיזכר בפסוק ב: הקמת הגדר והמשוכה, עבודות הזימור והעידור והשקאת הכרם. מה ראה המדבר להזכיר רק עתה, שעה שהוא מתאר את השחתת הכרם? מפני מה לא פורשו בפסוק ב?

כוונה עמוקה צפונה בתופעה זו. נחבונן במעשים הנמסרים בפסוק ב: "ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק ויבן מגדל בתוכו וגם-יקב חצב בו". המשותף לכל הפעולות הוא שהן נעשות כדי להכשיר חלקת אדמה לכרם. הכורם מכונן ובונה את כרמו. זאת ועוד. בבצעו את הפעולות הנזכרות נראה הכורם עת עבדו בתוך חלקתו, בפנים הכרם: "בתוכו... בו".

לא כן המעשים הנמסרים בפסוקים ה/2 — ו. הגדר (והמשוכה) מבדילה בין הכרם לבין האדמות סביבו. היא מוקמת על הגבול. פניה אל הכרם מזה, ואל החוץ — מזה. הקמתה לא הוזכרה בפסוק ב הואיל ושם היתה כוונת המדבר לתאר את בעל הכרם כעובד בקרב נחלתו. כאשר היא נזכרת בפסוק ה, היא מתארת את הכורם כעומד על גבול נחלתו. בעל הכרם עוזב את כרמו. כדי להשחית את מטע ידיו שוב אין לו צורך לפעול בתוך נחלתו. בעמדו מן הצד הוא מביא על כרמו פורענות: "הסר משוכתו — והיה לבער, פרץ גדרו — והיה למרמס".

עבודות הזימור ועידור נעשות בגפנים כאשר הכרם כבר נטוע. הן נוהגות בו מדי פעם, בתפקידן לקיים את הכרם במצב תקין. הן אינן עבודות חד-פעמיות שעל-ידיהן בונים את הכרם, ולכן אין הן נזכרות בפסוק ב. בהיזכרן כאן הן מעמידות את השומע על הדרך שבה ינהג הכורם, עת ישית את חלקתו בתה. כאשר בעל הכרם לא ישהה עוד בתוך כרמו, הרי הכרם "לא יזמר ולא יעדר", ועל-ידי כך עד מהרה "ועלה שמיר ושית". "ואשיתו בתה" יתקיים אפוא על-ידי "לא ... ולא" של העבודות הנעשות בו לעתים קבועות, על-ידי הפסקת הטיפול השגרתי — ולא, למשל, על-ידי השלכת אבנים לתוכו (כנגד

פרקים במקרא

"ויסקלהו", או על-ידי ניתוץ המגדל (כנגד "ויבן מגדל בתוכו"). מפני הימנעות ממעשה, מפני נקיטת עמדה פסיבית יושת הכרם בתה, ולא מפני פעילות הרסנית אקטיבית! די שהכורם יטוש את כרמו — ולבטח יושחת, מאליו.

השקאת הכרם היא על-ידי מי הגשמים, ולכן לא היה מקום להזכירה בפסוק ב, שבו דובר בעבודה, שהאדם משקיע באדמתו, ולא בברכה שניתנת בחסדי שמים. באיזכורה כאן בלשון "ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר" היא כוללת את הנרמז בשתי הפעולות הקודמות יחדיו: (א) "הסר משוכתו... פרץ גדרו"; (ב) "לא יזמר ולא יעדר". אף ההשקאה כלולה בטיפוח המתמיד המקיים את הכרם, בדומה לזימור ולעידור, ומניעת ההשקאה על-ידי "ועל העבים אצוה" שוב מצביעה אל עבר בעל הכרם העומד מחוץ לכרמו, אך הפעם — מעליו. בכך משמש המשפט גם מעבר לפסוק הבא.

פסוק ז/1. כי כרם ה' צבאות — בית ישראל ואיש יהודה — נטע שעשועיו.

כאן שוב מדבר הנביא, אחרי שבפסוקים הקודמים, ג — ו, דיבר הידיד, הוא בעל הכרם. האמת שנאמרה בעקיפין במשפט הקודם, נאמרת עתה בפירוש.

כי — לא רק להנמקת המשפט הקודם בסמוך (בעל הכרם יכול לצוות על העבים וכו' כי ה' צבאות הוא), אלא להסבר כל הקודם, כפתיחת הנמשל למשל על הכרם.

הצלע הראשונה מזכירה בדלת את היסוד העיקרי בתמונת המשל: הכרם, ובסוגר — את שם הכרם. הצלע השנייה מזכירה את השניים בסדר הפוך:

כרם ה' צבאות	בית ישראל
ואיש יהודה	נטע שעשועיו.

במיבנה כיאסטי זה תפקידה של הצלע השנייה למלא אחרי הנאמר בראשונה ולהשמיעו באופן מוגדר יותר. וכשם שיחס זה ניכר בין שתי הצלעות השלמות, כן הוא ניכר בין חלקי הצלעות, האיברים — צורות הסמיכות בשלמותן, ואף

אָשִׁירָה נָא לִידִידֵי

בין חלקי האיברים — חלקי צורות הסמיכות. היחס בין הנסמכים "בית" — "ואיש" הוא כיחס בין הנסמכים "כרם" — "נטע". הדיבור עובר מן הנחלה, מקום המושב, אל האזרח, תושב המקום. האיבר השלישי "ואיש יהודה" חוזר על הנאמר באיבר השני "בית ישראל" בדרך מוחשית וחיה יותר. אכן, באלה הניצבים באותה השעה סביב הנביא מדובר, באלה שהנביא פנה אליהם מתחילה:

"ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה..." (פסוק ג)²⁴.

נעיין ביחס שבין שני האיברים הקיצוניים במיבנה הכיאסטי. "נטע שעשועיו" מתייחס אל "כרם" בדומה ל"ואיש יהודה" אל "בית ישראל". הדיבור עובר מן הקולקטיב אל הפרט, מן היחס הכללי ליחס האישי. אולם, האיבר הראשון אינו מזכיר רק את ה"כרם" אלא הוא מזכיר גם את שמו של בעל הכרם: "ה' צבאות". ואין המדובר מסתפק בהזכרת אותו השם המציין את אלהותו של האל בראש וראשונה כלפי העם שאליו הוא פונה: "ה'"²⁵, אלא הוא מדגיש שאל זה הוא אלהי כל הנבראים כולם: "ה' צבאות" — צבאות כלל היצורים²⁶.

אולם האיבר הרביעי המתייחס אל הראשון אינו מזכיר כינוי מקביל²⁷ המציין את אלוהותו של ה' על כל הברואים. יתר מכן. אין איבר זה מפרש בכל שם אחר של האל. הוא אך רומז לו בכינוי הקניין של "שעשועיו". מה משמע התופעה הזאת?

24. נגד הפירוש התופס "ואיש יהודה" בדרך אכסקלוסיבית, כמתכוין לשבט יהודה (ובנימין) בניגוד לעשרת השבטים: דווקא ובייחוד "ואיש יהודה נטע שעשועיו", הואיל ובית המקדש ומושב המלך מבית דוד קבועים בנחלת יהודה (כגון ר"י אברבנאל, מלבי"ם; Delitzsch; Dillman — [Kittel], Jesaja⁶, Leipzig 1898, Feldmann.) ייחס מעמד מיוחד לשבט משבטי העם, בכנותו רק אותו "נטע שעשועיו" של ה'. אלא "איש יהודה" מבטא בדרך יותר קונקריטית איזהו "בית ישראל" שבו מדובר במעמד זה ובשעה זאת. דומה היחס בין "נטע שעשועיו" ל"כרם", עיי' בפנים.

25. כפי שמחברר, למשל, משמות ג, יד-טו וכן שם ה, א-ב. ועיי' מ"ד קאסוטו, שם, סוף עמ' 55 וראש עמ' 56 (מהדורה שלישית, ירושלם תשי"ט).

26. כמשמע 'צבא' או 'צבאות' בפסוקים, כגון: בראשית ב, א; ישעיה ו, ג; תהלים לא ע"ב: "אמר ר' אלעזר, מיום שברא הקב"ה את עולמו, לא היה אדם שקראו להקב"ה 'צבאות' עד שבאה חנה וקראתו 'צבאות'. אמרה חנה לפני הקב"ה: 'רבונו של עולם, מכל צבא צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד?' למשמעויות אחרות של הכינוי וכן לצורתו התחבירית עיי' M. Buber, Königtum Gottes, 2. vermehrte Aufl., Berlin 1936, 79-82 ובהערות שם.

27. כגון 'עליון' או 'אלהי כל הארץ'.

פרקים במקרא

להבהרת כוונתו של המקרא עלינו לעיין עתה בכל אחת משתי הצלעות בשלימותן. הצלע הראשונה אינה מזכירה את שמו של בעל הכרם מצד ה"כרם". הצורה התחבירית "כרם ה' צבאות" שבה "כרם" נסמך אל הסומך "ה' צבאות", וכן מקום האיבר הזה בראש המשפט, משמיעים, כי העיקר הוא בעל הכרם. מתברר, כי יותר משהצלע הראשונה באה לפרש את זהותו של הכרם, היא באה לפרש את זהותו של בעל הכרם, ויותר משהיא מזכירה את שם הכרם כשלעצמו: "בית ישראל", היא מטעימה את זיקת הכרם אל אדון כל — "כרם ה' צבאות"!

והנה כנגד הצלע הראשונה אשר הדגישה יותר את בעל הכרם, תבוא הצלע השנייה ותדגיש יותר את הכרם. על-כן "ואיש יהודה" בראש הצלע, ובעל הכרם ברמיזה בלבד בסופה. בכך משלימה הצלע השנייה את מאמר הראשונה. ובעניין אחר מוסיפה השנייה על הראשונה. לא בשם "כרם" מכנה הנביא את העם בפעם הזאת, אלא בביטוי "נטע שעשועיו". 'שעשוע' הוא כינוי לכל דבר הגורם הנאה לעוסק בו, בייחוד למשחק: "ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל-עת; משחקת בתבל ארצו ושעשעי את-בני אדם" (משלי ח, ל-לא). וכן הפועל 'שעשע': "ושעשע יונק על-חר פתן" (ישעיה יא, ח). ומכאן השימוש בשם כמציין ילד אהוב במיוחד: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים" (ירמיה לא, יט). לפי זה "נטע שעשועיו" הוא הנטע הגורם לבעליו הנאה ועונג, נטע שמחותיו. אם האיבר הראשון פירש את מעמדו החוקי של הכרם בצינונו את בעליו, הנה האיבר הרביעי גם מגלה את יחסו הנפשי של בעל הכרם אל כרמו. הכרם הוא "נטע שעשועיו".

פסוק 2/ז. ויקו למשפט — והנה משפט לצדקה — והנה צעקה.

יותר משתוכנן המושגי של שתי הצלעות האחרונות מבטא את האכזבה המרה, ממחישים אותה קולות מלותיהן. כל אחת משתי הצלעות כוללת זוג שמות הזוהים כמעט בצליליהם, כשהשם השני שונה מן הראשון באות אחת בלבד. ודמיון זה בצלצול נועד לבטא ניגוד קיצוני בעניין: הניגוד בין המצב שקיווה לו המקווה לבין המצב שאותו מצא. הסתירה החריפה בין התקווה לבין המציאות מתחפשת בלבוש לשוני המתבקש כביכול להסתירה. יהא מתכוין המדבר לחקות בדימויי צליל את הדמיון החיצוני אשר בין מראה הענבים למראה הבאושים²⁸? על-כל-פנים, השפעת הלשון השנונה ברורה וחד-משמעית.

28. על-פי [Kittel] Dillman-Delitzsch.

אֲשִׁיָּה נָא לִידֵי

דווקא על-ידי אותו "לשון נופל על לשון" מתבטאת הסתירה העניינית בחריפות יתירה²⁹.

משפח — שד"ל:

לשון ספחת, ונכתב בשי"ן כמו למעלה ושפח (ג, יז). והכוונה: והנה מומין ונגעים משחיתי תואר שלמות האדם.

ובדומה רוב פרשנינו. החוקרים החדשים חלוקים בדעותיהם על משמע המלה. יש אומרים שפיכות דמים³⁰, ויש אומרים: שוד, רכוש גזול³¹; ויש אומרים, כי למלה משמעות כללית יותר: העדר משפט³².

אולם המחלוקת על משמעה המדויק של המלה "משפח" אינה במקומה.. יותר משהמלה מביעה את עניינה בדרך מושגית, היא ממחישה אותו בדרך אקוסטית³³. הלוא היא באה כלשון נופל על לשון "משפט". בבואה באות חי"ת במקום טי"ת היא גורמת לעוות "משפט". וזה עצמו עניינה: עליה להמחיש את עיוות המשפט אשר בא במקום המשפט המקווה! וכדי שתיטיב לקלוט במה מדובר, משמיעה לך הצלע השנייה את עיוות הדין בהרמת הקול: "והנה צעקה!".

אף במחציתו השנייה של פסוק ז ממלאה הצלע השנייה אחרי הראשונה. המיבנה התחבירי של שתי הצלעות זהה, וכן לשון הפתיחה של המשפטים

29. והשווה דברי שד"ל: "והנה לא היה ישעיה צריך לומר אלא ויקו למשפט והנה חמס, לצדקה והנה עושק, וכיוצא בזה. אבל כדי שיתרשם הדבר בנפש שומעיו רושם חזק, אמר בלשון הנופל על הלשון".

30. אם על-פי הוראת שורש דומה בערבית, ואם ע"י חפיסת משפח כ-משפך — משפך דמים, עיין J.B. Gray, Commentary on the Book of Isaiah 1–39 (in I.C.C.), Edinburgh 1949, וכן ש' קרויס, פירוש לספר ישעיה, בסדרת הפירוש המדעי בהוצאת א' כהנא.

31. מן הפרעל ספ"ת, במובן: התחבר, הצטרף, מכאן הוראת "משפח": סיפוח רכוש גזול, עיין Delitzsch.

32. השווה: *dvojná*.

33. והשווה Die doppelte Paronomasie K. Budde, Zu Jesaja 1-5, ZAW 1932, p. 57: "Die doppelte Paronomasie ist natürlich beabsichtigt, das ἄπ, λεγμεν nur dadurch herbeigezogen. Ob es wirklich "Blutvergiessen"... bedeutet, oder allgemeineren Sinn hat... bleibe dahingestellt"

פרקים במקרא

המתארים את אחרית התקווה: "והנה... והנה" (והשווה למעלה פסוק ה/2). כן משותף לשתי הצלעות הנשוא-הפועל "ויקו". והשמות המבטאים את מושא התקווה: "למשפט... לצדקה" הם Hendiadys — "שניים שהם אחד"³⁴, ביטוי אחד המורכב משני שמות. הביטוי נתחלק כאן לשניים בהתאם לאפייה השירי של היחידה³⁵. הופעת ה"שניים שהם אחד" בשתי צלעות נפרדות (מקבילות) דורשת את תפיסת שתי הצלעות כאחת; הצלע השנייה משלימה את האמור בקודמתה. ברם, בהופיע שתי הצלעות הקצרות בניסוחן זה סמוכות זו לזו, הן משמיעות יותר מאשר את בגידתן החוזרת ונשנית של העם כלפי אלהיו.

מושאי תקוותו של ה' "למשפט... ולצדקה" מעלים בלשונם את זכר הצוואה הגדולה לאברהם ולביתו אחריו: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט...". (בראשית יח, יט). הפסוק הבא שם אחרי הנזכר מפרש אנטייתזה בולטת. לעומת הדרך שבה מצווים ללכת בני אברהם, מתוארת דרכם של היושבים בערי הכיכר: "זעקת סדם ועמרה...". וכן בסמוך: "הכצעקתה הבאה אלי" (שם שם, כ). וצעקה זו שהיתה בימי האב צעקת זרים, צעקת אנשי סדם, היא עתה צעקת קרובים, צעקת בני אותו האב עצמו אשר ה' קירבו, חיבבו ובחר בו — "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". במקום להידמות אל אביהם, להיות ראויים לבני אברהם — כסדם היו, לעמורה דמו.

גם בפרט נוסף נרמז השומע אל צוואת אברהם. בית אברהם נצטווה לעשות צדקה ומשפט" (שם יח, יט). שמירת דרך ה' מתבטאת במעשים. והוא הדבר העומד במרכז דברי הנביא. הפועל 'עש' ה' הוא מלתה המנחה של היחידה:

מעשה הכרם: ויקולעשות ענבים ויעש באושים.

מעשה בעל הכרם: מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו?

34. עיין ע"צ מלמד, שניים שהם אחד, תרביץ טו' (תש"ה), עמ' 173 וא"י.

35. מלמד, שם עמ' 180.

אָשִׁיָּה נָא לִי־דִיָּי

מעשה הכרם: מדוע קויחי לעשות ענבים ויעש באושים?

מעשה בעל הכרם: את אשר אני עושה לכרמי

אף כאן במעשים מדובר, במעשה הכרם ובמעשה בעליו לסירוגין. זוג הצלעות הראשון והצלע האחרונה כוללים משפטי־חיווי; שני זוגות הצלעות האמצעיות כוללים משפטי־שאלה. זוג הצלעות הראשון מזכיר כעובדה את מעשה הכרם המקווה והמצוי. זוג הצלעות השני והשלישי מביעים תמיהה, האחד תמיהה כתוצאה ממעשיו של בעל הכרם והשני תמיהה כתוצאה ממעשיו של הכרם. הצלע האחרונה משמיעה כעובדה את מעשיו של בעל הכרם שהם תוצאה של מעשה כרמו.

אבל עוד לפני זוג הצלעות הראשון מדובר בקטע במעשים, הלוא הם מעשי הידיד בכונו את כרמו: "ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק" וגו'. אל מעשים אלה רומזת השאלה: "מה לעשות עוד לכרמי?" ואילו בשעת המעשה עצמו לא נזכר הפועל 'עש' ה'. כדי לתאר את שקידתו של בעל הכרם נזקק המספר לפעלים המפרטים את הפועל הכולל 'עש' ה': "ויעזקהו ויסקלהו" וגו'. וכוונה נוספת מתבטאת בהעדר הפועל 'עשה' אצל תיאור מעשיו הראשונים של בעל הכרם. הפועל המנחה מקשר את מעשיו של בעל הכרם בסוף עם מעשיו של הכרם תחילה. כך ממחישה החטיבה, כי "את אשר אני עושה" אינו אלא סוף אותו המעשה שתחילתו ב"ויעש באושים". המכריע על גורל הכרם, כרם ה' צבאות, אינו אלא הכרם עצמו, בית ישראל ואיש יהודה במעשיהם שלהם. מעשי עצמם הם החוליה הראשונה בשרשרת המעשים שייעשו בהם.

ואל עבר החוליה האחרונה באותה השרשרת רומזת המלה העומדת בסוף הקטע. קול ה"צעקה" שבסוף מהדהד כמבשר פורענות. הלוא הוא מזכיר את מעשה המשפט שבו נפרע שופט כל הארץ מאלה שאף הם עוררו צעקה, ואשר גם צעקתם עמדה בסתירה עם משפט וצדקה: "הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה" (בראשית יח, כא) וכן "כי גדלה צעקתם את־פני ה' וישלחנו ה' לשחתה" (שם יט, יג).

36. "צעקה" — צעקת עושקים ועשוקים כאחד, בדומה ל"זעקת סדום ועמורה" שאף היא אינה מכוונת רק לזעקת העשוקים, עי"ש בצלע המקבילה וכן שם יט, יג.

פרקים במקרא

ברמיזת האסון בעבר מסתיים הדיבור. איום מפורש שוב אינו יוצא מפי הנביא, אך דווקא משום כך מבעיתים דבריו שבעתיים. אין הנביא ממשיך בהסבר הנמשל. הפעם אף אינו מזרז את העם לחזור בתשובה³⁷. ב"צעקה" נפסקים דבריו, אותם דברים שפתחו ב"אשירה". מה שהחל בשירה, מסתיים בזעקת־שבר.

וזה מיבנה הקטע כפי שהתברר לנו בדרך עיוננו:

א/1	רצון הנביא לשיר את שירת דודו לכרמו.
א/2	מקום הכרם.
	דברי פי הנביא
	פעולות הכורם ותקוותו ופעולת הכרם.
ג	הזמנת המאזינים לשפוט בין כורם לכרמו.
ד	קושיות הכורם באזני השופטים.
ה-ו	הכרזת גזר־דינו של הכרם.
ז	מעשה הכורם וכרמו כמשל לקשר בין ה' וישראל.
	דברי פי הדוד

עיון נוסף בלשון הכתוב יעלה, כי מעין שלושה סימני־דרך מתבלטים בקטע. כל אחד מהם מצביע על מיפנה בדרך; כל אחד מרמז ב-"נא":

"אשירה נא"	(פסוק א)
"שפטו־נא"	(פסוק ג)
"אודיעה־נא"	(פסוק ה)

תחילה מובלים השומעים אל מחוץ למסלול חיי המציאות היומיומית; הם נישאים אל עולם השירה, עולם הצלילים והרזים — "אשירה נא...". אך הרוכבים על כנפי הדמיון מוטלים מן המרומים שעה שהם נקראים לשוב ולהצטייד בדעתם ובתבונתם — "שפטו־נא...". ואל התחנה האחרונה, אל אותה המסקנה ההגיונית שאליה ממאנים השומעים להגיע בעצמם, אליה ואף אל מעבר לה, אל תוצאותיה הגורליות מוליך אותם הנביא לבסוף בעל כורחם — "ועתה אודיעה־נא...".

המתכוון אל שלושת התמרורים בהקשרם, ב"דרך" שבה הם ניצבים, יווכח, כי צעד בצעד מתקדם המדבר אל מטרותיו. באופן אמנותי מתגלה הכוונה הנסתרת,

37. כנפרק א, טז — יז.

אֲשִׁירָה נָא לַיְדִידִי

באין אומר ואין דברים מפורשים, בהדרגה ובהתמדה. מסכה אחר מסכה קורע הנביא מעל פניו ומעל פני גיבוריו, עד חשפו לגמרי פני כולם. וככל שהוא מגלה את עיקר כוונתו, כן מחמיר קולו והולך, החל מפנייתו אל מאזיניו לשפוט בין כורם לכרמו, המשך בעשותו את בעל-הדין לשופט ובדילוגו על פסק-הדין, וכלה בציוויו על העבים.

הצורה הסיפרותית הריטורית העומדת לו לנביא בביצוע כוונתו היא צורת המשל. בגללה מכנים את הקטע על-פי-רוב בשם: משל הכרם. הלוא באמצעות הלבוש הריטורי מחפה הנביא על כוונתו הכמוסה עד שיוקיע את החטא אל מול פני החוטא, לעיניו. בהביט איש יהודה אל הכרם המכזיב, יגלה לבסוף את עצמו כבראי, וכך על כרחו יוכח בחטאו. זו מטרתו הראשונה של הנביא המוכיח³⁸. דברי הנביא על הדוד וכרמו ממחישים את היחס בין ה' לעמו בדרך משל, משל המקבל את הסברו המפורש בפסוק האחרון של היחידה. ונאה הוא הכרם להמשיל בו את הזיקה בין ה' לעמו. לציבור של גפנים משול ישראל. מה שורק זה אינו צמח-בר אלא גזע משובח, תוצאה לתרבות חקלאית משוכללת, אף ישראל כן. ומה שורק זה שזכה לטיפול וטיפוח, בפריו ייבחן, אף ישראל כן.

ובכל זאת מפוקפק הוא השם 'משל הכרם' ככותרת לקטע. מה משמע המלה 'משל'? בפינו משמשת המלה מונח כולל להשוואה לסוגיה ולצורותיה. לפי זה אין השם 'משל' מגדיר את צורתו הסיפרותית המיוחדת של הקטע. משל מן הסוג המונח לפנינו ידוע בסיפרות הכללית במונח פרבולה. הפרבולה באה להאיר הכרה מוסרית (דחית) על-ידי אנלוגיה סיפורית מתחום אחר. אנלוגיה זו אינה חופפת את המודגם בכל פרטיו כי אם בנקודות אחדות, עיקריות, בלבד. בניגוד ל'משל' אין הפרבולה מתייחסת אל האובייקט המודגם בקשר ישיר, מפורש (כמו ש... כך...), אלא היא רק מאפשרת את השתקפות האובייקט המודגם בהיותה עלילה עצמאית.

פרבולות אחרות במקרא הן, לדוגמא: שמואל ב' יב, א-ד; שם יד, ה ואילך³⁹. הדוגמאות הנזכרות אינן נקראות במקרא בשם המתאר את סוגן הסיפורותי, לא

38. ועיי' גם " קויפמן, ספר שופטים, ירושלים תשכ"ב, עמ' 202.

39. עיי' E. König, Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die bibilische Literatur, Leipzig 1900, S. 89

פרקים במקרא

בשם 'משל' ולא בכל שם אחר. הכינוי 'משל' אמנם מצוי במקרא גם במובן של סיפור מדומה הבא ללמד לקח, כגון יחזקאל יז, ב ואילך; כד, ג ואילך, אולם ההקשר שם מעיד, כי 'משל' משמע במובן של סיפור אליגורי דווקא. ברם, 'משל' שכיח יותר במקרא בשתי הוראות אחרות: (א) פתגם, אימרה רווחת, כגון: שמואל א' י, יב; כד, יד; יחזקאל טז, מד; משלי א, א; כה, א. (ב) נאום, דיבור מליצי, כגון: במדבר כג, ז ואילך; שם, יח ואילך; כד, ג ואילך; איוב כז, א ואילך; כט, א ואילך.

להסבר הפרבולה בישעיה פרק ה נוקטים פרשנינו לשון 'משל'. רש"י לפסוק ז ד"ה "כי כרם ה' צבאות בית ישראל":

לכרם הזה אתם משולים בית ישראל, כי כל מה שעשה לכרם הזה עשה לישראל.

ראב"ע לפסוק הנזכר ד"ה "כי": "הנה פרש הנמשל בכרם". רד"ק משתמש במונח 'משל' בקביעות בפתיחת פירושו לפרבולות הנ"ל, כולל הפרבולה בישעיה פרק ה. אבל גם פרשנים שהמונח 'משל' אינו נזכר בפירושיהם, מסבירים את היחידה בישעיה ה' כספור אליגורי⁴⁰. בדרך זו מתפרשת היחידה כבר בתרגום הארמי.

אבל לא אליגוריה מונחת כאן לפנינו. הנביא מסתפק באיזכור נקודות ספורות, עיקריות, מתחום הנמשל (פסוק ז), כדרך הפרבולה. וזו הערת קרויס⁴¹ על ההסבר הראוי לקטע: "ודע כי אין מן ההכרח וגם אין מן היושר לפרש כל מאמר ומאמר מן המשל על אופן מוחלט, ודי אם נראה לנו לדעת על דרך כלל כי הכרם הוא בית ישראל". על הפירוש האליגוריסטי מחווה הפרשן את דעתו במלים "אין מן היושר". מסתבר, כי זו כוונת דבריו: מה שאינו מתבטא ביצירה, מה שאין היא מתכוונת להגיד — אין מן היושר לייחסו לה. ואמנם אינטרפרטציה המכוונת לפשוטו של הכתוב לא תפרש מקראות, כגון "ויעזקהו ויסקלהו" "על אופן מוחלט", אלא היא תראה בהם הגדים הבאים להבהיר ולהחיות את תמונת הכרם. לא כמפיצי אור על נקודה זו או אחרת בתחום הנמשל באו אותם המקראות, אלא הם באו כמפיצי אור בתחום עצמם, להמחשת התיאור של בעל הכרם הבונה את כרמו.

40. מובן שבתפיסת הפרטים חלוקים הפרשנים בדעותיהם, עי' לדוגמא בביאוריהם של רש"י (שתי תפיסות מובאות בפירושו), ראב"ע, רד"ק, ר' אליעזר מבלגנצי, ר"י אברבנאל, מלבי"ם.

41. ש' קרויס, פרוש לספר ישעיה, סדרת הפרוש המדעי מיסודו של א' כהנא, ז'טומיר תרס"ה.

אֲשִׁירָה נָא לִידִידִי

לצורת הפרבולה מצטרפת צורה אחרת המציינת נאומים נבואיים לא מעטים: צורה כדוגמת משא-ומתן משפטי המתנהל לפני השופט. דוגמאות לנאומים המנחים את צורת המשפט: ישעיה ג, יג-טו; מא, כא-כד; ירמיה ב, ה ואילך; הושע יב, ג ואילך; מיכה ו, א-ה. בעזרת צורה זו מבטא הנביא את ההכרה, כי ה' הוא שופט האדם. הנאשם נדרש לתת דין-וחשבון על מעשיו. הוא גם מוזמן להגיש עצומותיו. לבסוף מתברר, כי הדין הנגזר על הנאשם הוא דין אמת, תוצאה למשפט שאיפשר לאדם להצדיק את עצמו. בפרקנו מציג המשפט בעל-כרם תובע. השופטים נקראים לחרוץ את הדין. בהיענותם לקריאה ישיג הנביא את מטרתו השנייה: אחרי שהחוטא נוכח בחטאו באמצעות הפרבולה, הוא יודה בפירוש על חטאו באמצעות פסק-הדין. כמתחמקים נאלמים השופטים; אך במקומם פותח התובע ומדבר משפטים.

שתי הצורות הנזכרות המאפיינות את הקטע מתמזגות בדמות השירית. היא "שירת דודי לכרמו". האופי השירי מתבטא בכל אותם האמצעים האמנותיים, הסגנוניים והסטרוקטוראליים שהצבענו עליהם בדרך עיוננו⁴². ואת היצירה המעוצבת בלשון של שירה מפעם הנביא גם בקול של שירה: "אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו". מה טיבה של "שירת דודי לכרמו"? אילו אסוציאציות עוררו המלים הראשונות, מלוות הצלילים, באזני השומעים ובלבותיהם? האמנם ציפו לשירת אהבה⁴³? החשבו את המזמר לשושבין אשר שר במקום ידידו את שירת החתן לכלה⁴⁴? ואולי העלו צלילי הפתיחה בת-קול של שירה עליזה אשר תרנן בכרמים בימות הבציר⁴⁵? אין בנבואה תשובה על שאלותינו אלה. לפי הכתוב שלפנינו מנעים הנביא שירת ידידות. הוא שר את

42. פרונומסיה המושחתת על שוויון צליליהן של מלים, פרונומסיה המושחתת הן על צלילי המלים הן על תוכנן המושגי (משחקי מלים), ביטוי חוזר (כגון שרשור, חזרה זהה, מלה מנחה), תקבולת נרדפת ומשלימה, מיבנה כיאסטי.

43. כגון Marti, Budde, ולאחרונה, L. Alonso Schökel, Estudios de Poética Hebrea, Barcelona 1963 p. 483.

44. H. Junker, Die Literarische Art von Is. 5 1-7, Biblica 40 (1959, S. 264f.) גם תפיסתו של יונקר, כתפיסות דומות שהוא מזכירן במאמרו, אינה יוצאת מגדר השערה. אין בידנו נתונים מספיקים המאפשרים לנו לקבוע, מה שמע יושב ירושלם ואיש יהודה ב"שירת דודי לכרמו", וכיצד צלצלה באזניו פתיחת השירה והמשכה.

45. על-פי Procksch, וכן G. Fischer, Das Buch Isaias, Kap. 1-39, Bonn 1937.

פרקים במקרא

השיר שידידו חיברו על כרמו. המשורר הוא כורם, ומולדת שירו — הכרם. הפתיחה מביעה אווירה של חיבה וריעות העוטה על יגיע כפים חרוץ, על שמחת יצירה בעבודת אדמה. בהמשך מתקדרים צלילי החרווה, ושירת הידידות משתנה לשירת הנאום הנבואי. השירה מרצינה והולכת עד היותה לשירת תוכחה מזעזעת. ואולם גם עתה היא שירה. אחרוני הצלילים — "למשפט... משפת, לצדקה... צעקה" — ממשיכים להדהד עת קולה של "שירת דודי לכרמו" כבר נדם. היא שירה רחבת אפיקים, גואה בזרמיה, זרמים בהירים וכהים, רוגעים ורוגשים — שירה בעיזוז גבורתה רבת הגוונים והמשמעויות.

'שירה' הוא השם שבו מכתיר ישעיה את דבריו במו פיו: "שירת דודי לכרמו". והשם המלא שבפי הנביא מאיר אולי גם צד אחד ביחס שבין הנביא לא־להיו. כל עוד לא ידבר בעל הכרם עצמו (פסוק ג), ידבר שליחו במקומו. בנכונות הוא הולך למען שולחו, בונה את כרמו, נוצר מטעו, הוגה תקוותו — וכואב את כאבו. הלוא בלכתו בשליחות, הוא עושה לידידו ודודו.

אֲשִׁירָה נָא לַיְדֵי

נספח

הערות למורה

בהוראה ברמה תיכונית ועל-תיכונית רצוי להפקיד את עבודת 'הכשרת הקרקע לכרם' בידי התלמידים. בכיתות מתקדמות יעירו התלמידים עצמם את הערותיהם לקטע: שאלות על מקראות מוקשים בתוכנם או בניסוחם, הערות למיבנה ולתופעות סגנון, הצעות להשוואות (מבוססות על דמיון בסיטואציה, בעניין הנדון או בלשון). בכיתות מתקדמות פחות יעזור המורה על-ידי מתן שאלות הכנה. טיב השאלות תלוי בדרגת השתלמותם של התלמידים בלימוד עצמי, כגון ביכולתם להשתמש באמצעי-עזר: עיון במפרשים, חיפוש במילון ובקונקורדנציה וכיו"ב, בידיעותיהם בכלל ספרי המקרא וכן במטרות שהמורה מציב לו בהוראת היחידה. הכנת התלמידים תכלול את בירורו של כל אותו החומר שהתלמידים מסוגלים להשיגו בכוחות עצמם. כך יוכל המורה להקדיש את עיקר שיעורו לאותם עניינים שלא יובנו או לא ייקלטו כראוי על-ידי תלמידו בלעדי עזרתו והכוונתו בבירור משותף.

והרי הצעה לשאלות הכנה לתלמידים¹:

- (1) מהו מיבנה הפסוקים א — ז בישעיה פרק ה?
- (2) באר מיבנה הפסוקים א — ז בישעיה פרק ה?
- (3)* התסכים לדעת הפרשנים הסבורים, כי מצבו של יושב ירושלם ואיש יהודה המאזין לדברי הנביא ישעיה (ה, א-ז) הוא כמצבו של דוד המאזין לדברי נתן הנביא (שמואל ב' יב, א-ד)?
- (4)* מה קשה לר"י אברבנאל במלה "מדוע" שבפסוק ד? התוכל להציע הסבר אחר?
- (5) מבחינה לשונית דומה פסוק ה לפרק כ, ב ולפרק נח, ו ואילך. מהו הדמיון?

1. המורה יבחר לו (או ישנה) מן השאלות המוצעות בהתאם לנאמר למעלה. השאלות המסומנות בכוכב הן היותר קשות.

פרקים במקרא

- (6) לפי אילו מן הפסוקים הבאים יש לפרש "והיה לבער" בפסוק ה: שמות כב, ד; דברים יג, ו; שופטים כ, יג; מלכים ב' כג, כד; ישעיה ו, יג?
- (7)* מה הן התופעות הסגנוניות הראויות לתשומת-לב בביטוי "ועלה שמיר ושיח"?
- (8) במה מזכיר פסוק ז את הכתוב בבראשית פרק יח?
- (9)* אילו יסודות סגנוניים אקוסטיים מופיעים בפסוקים א-ז?
- (10) היכן מתברר לשומע, כי דברי הנביא על כרם ידידו אינם באים אלא למטרת תוכחה?
- (11)* "אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי..." — מיהו שישיר את "שירת דודי" על-פי תחילתם של דברי הנביא? על-פי המשכם? מה הן הכוונות המשקפות בצורה זו?
- (12) התייחס אל השמות (הכותרות) שבהם נוהגים למצות את הכתוב בפסוקים א-ז.
- (13)* מה כוונותיהם של פרטי תיאור הכרם לדעת הפרשנים השונים? חווה דעתך.
- (14) באילו מקראות אחרים בתנ"ך מדומה ישראל לכרם — לגפן? ערוך השוואה בין התיאורים השונים!

כאמצעי בהוראה נודע עיקר חשיבותה של ההשוואה בציון ההבדלים, בראיית אובייקט ההשוואה בייחודו, בקווים המאפיינים אותו. לכן יותר משיפורש המשותף למעמד של נתן ודוד (שמואל ב' יב) ולמעמד של ישעיה ואיש יהודה (יש' ה'), תפורש תגובתו הנפרדת של כל אחד משני הנאשמים — שאלה (3). הוא הדין ביחס לשאלה (14): יותר משיזכירו התלמידים מקראות אחרים שבהם מדומה ישראל לכרם-לגפן², יעמדו בהרחבה על התיאור המיוחד הניתן בכל אחד מאותם המקראות, ובהתאם לכך — על כוונותיו המיוחדות של כל תיאור ותיאור.

2. כגון ישעיה כו, ב ואילך; ירמיה ב, כא; יב, י; תהלים פ, ט ואילך; וכן הפסוק אשר כולל אולי את גרעין הפרבולה שבפרק ה: ישעיה ג, יד.

אֲשִׁירָה נָא לַיְדֵי

הצעה להשוואה עשויה להתעורר על יסוד אסוציאציה לשונית עם פסוק אחר בספר, כגון:

(א)	בפרקנו	: פרץ גדרו
	בפרק נח, יב	: גדר פרץ
(ב)	בפרקנו	: ויקו... קויתי... ויקו
	בפרק ח, יז	: וחכיתי לה'... וקויתי לו.

כאן, כבמקרים אחרים של זהות לשונית או דמיון לשוני, אין ערך בקביעת התופעה כשלעצמה. הביטוי החוזר מתכוין לקשר בין מקראות כדי להבליט בהם נקודות של שיחוף וניגוד בעניין. הלוא תופעות הסגנון אינן ניתנות להפרדה מהחזיון הכולל — והיצירה הלשונית³. צורות של מיקצב, לשון ומיבנה — "צורות כאלה... חשיבות נודעת להן רק משתוכל לרדת אל קשרן ההכרחי עם התוכן שהן באות להכיעו"⁴. "סגנון היצירה על כל תופעותיו אינו עניין אסתטי אלא עניין אכספרסיבי"⁵. לפיכך שומה על המורה הבא לפרש את הכתוב לחלמידיו, להצביע על המשמעויות המתבטאות בתופעות הסגנון.

ישעיה נח, יב כולל ביטוי אנטייתי לישעיה ה, ו. האנטייתזה העניינית נוצרת על-ידי הפיכת השם לפועל, והפועל — לשם. "לגדר פרץ" לעומת "פרץ גדרו" ממחיש את הרעיון המובע במאמר חז"ל: "הקב"ה — במה שמכה, בו מרפא"⁶.

הפועל "קויתי" נזכר בפרק ה ובפרק ח. הפועל-הנשוא משותף, ונושאו ומושאו שונים. בפרק ה מקווה ה' למעשי האדם. בפרק ח מקווה האדם לאור פני ה'. אחרית המבטח באדם — אכזבה; אחרית המבטח בה' — אור גדול

3. פרט לקביעת התפקיד המיוחד המבוצע על-ידי היסודות הצורניים (ניתוח היצירה), כאמצעי להערכתה בשלימותה.

4. פרנץ רוזנצווייג, נהרים (תירגם מגרמנית יהושע עמיר), ירושלים חש"ך, עמ' 8.

5. מ' ויס, המקרא כדמותו, ירושלים תשכ"ב, עמ' 20; ועי"ש בהמשך!

6. תנחומא לפרשת בשלח; ועיין שמות רבה פרשה כו סימן ב, וכן המכילתא לשמות יז, ה ד"ה "ומטך אשר הכיתו את היאור".

פרקים במקרא

(עי"ש בהקשר). ואולם הפועל "קויתי" המשותף לה' ולאדם מבטא את מהות האדם כצלם אֱלֹהִים. "צלם" — הוא היחס הפרסונאלי שיכול להימצא רק בין אישים. הפרסונאליות של האדם עומדת מול הפרסונאליות של אלהים. הלוא יש גישה דתית הרואה את האידיאל הדתי במחיקת האישיות... אבל הדת המוסרית איננה כך; רק כל עוד האדם הוא אישיות, הוא עומד ביחסו לאֱלֹהִים⁷.

פסוק ו משמיענו, כי הכרם יושבת בתה על־ידי הפסקת הטיפול הקבוע הנוהג בו — "לא יזמר ולא יעדר" וגו' (בפירושונו לפסוק ו, עי"ל). רצוי לעורר שיחה סביב גרעינו הרעיוני של המקרא, בעיקר מטעמים חינוכיים. ה' יעניש את ישראל בכך שיסלק מהם את השגחתו המתמדת. לדעת רש"י נרמזת השגחה זו בשירנו במלה "ויעזקהו": "עזקתים תחילה בהיקף ענני כבוד במדבר" (בפירושו השני לפסוק ז). וכנגד זה "הסר משוכתו": "אסלק שכינתי מעליהם המסוככת עליהם" (רש"י לפסוק ו). סילוק השכינה פירושו כאן: הפקעת העם מכלל החוקיות העל־טבעית, הפקרתו לחוקיות הטבעית. להבהרת הלקח החינוכי אפשר להיעזר בדברי הרב ש"ר הירש בפירושו לפרשת נחש הנחשת, במדבר כא. והרי מדבריו לפסוק ו ד"ה: "וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים":

"של"ח בבניין קל פירושו להניע משהו במתכוין אל מטרה. ואילו של"ח בבניין פיעל פירושו על־פירוב: לשחרר, לא לעכב משהו מלהתנוועע בתנועתו העצמית ובדרכו הטבעית. כך 'וישלח את־הערב... וישלח את־היונה' (בראשית ח, ז-ח); 'ושלח לכם את־אחיקם' (שם מג, יד); 'ויהי בשלח פרעה' (שמות יג, יז); 'ושלח את־בערה' (שם כב, ד) ועוד רבים. אף כאן לא: 'וישלח ה' את הנחשים, אלא 'וישלח', ה' לא עכבם. על כן לא: נחשים שרפים, אלא: 'הנחשים השרפים', הם היו במדבר מעולם, אולם עד כה עכבם כוחו המגן של ה'. עתה הסיר ה' את כוחו המגן, והנחשים במדבר נהגו כמנהגם הטבעי...".

ומדבריו לפסוק ח, שם⁸:

"לא באה נשיכת הנחשים אלא כדי להראות לעם שעל כל צעד ושעל אורכות לו סכנות, ורק כוחו של הבורא יתברך מרחיקן באורח ניסי ריחוק רב כל כך,

7. י"י גוטמן, דת ומדע, ירושלים תשט"ו, עמ' 265/6.

8. כתריום המובא ע"י ד"ר נ' לייבוויץ, גליון "חקת" תש"ג.

אָשִׁירָה נָא לַיְדִידִי

שאפילו בעל הנס אינו מכיר בנס. כל הנשוק הוטל עליו רק לשים כל מעייניו בדמות הנחש למען ידע ויבין — אף לאחר שחסדי הבורא הרחיקו מעליו את הנחשים — כי הסכנות מצויות תמיד ובכל יום ובכל שעה, והקב"ה שומרנו ומצילנו, וייחשב כל רגע ורגע בחיינו בעיינינו כמתנה חדשה מידו יתברך. ואין דבר העלול לשמחנו בחלקנו — אף אם דל הוא — ולהביננו את החסדים המשופעים עלינו, כמו ידיעתנו את התהום הרובצת לרגלינו בכל דרך, שרחמי שמים מעלימים אותה מעיינינו ומעבירים אותנו על פניה כעל כנפי נשרים. ואשרי המתבונן בנחשים השרפים הבלתי נראים אשר סביב שתו עלינו, שרק הוא יתברך משים לאל את כוחם... מכאן התרופה שכל הנשוק ייזכר תמיד בגשיכת הנחש — 'והיה כל הנשוק וראה אתו — וחי'."

יותר משחסד ה' מתגלה לנו בקורות בולטים, חורגים מגדר ה'רגיל', ב'נסים גלויים' — הוא מתגלה לנו בקורותינו היומיומיים, ב'נסים נסתרים'. וכדברי המקונן בפרק ג שבמגילת איכה: "חסדי ה' כי לא-תמנו כי לא-כלו רחמיו, חדשים לבקרים רבה אמונתך" (כב-כג). ועי' רש"י שם ד"ה "חדשים לבקרים": "מתחדשים הם חסדיך מיום אל יום".

הפירוש המוצע בעיוננו לפסוק ז מסתמך על זכרי לשון המקרא במקום אחר (בראשית פרק יח). המורה ישתדל מדי פעם לחשוף לאור רמזים כגון אלה, כי "במקרא תתגלה כוונה יותר רחבה, יותר עמוקה, על-ידי חשיפת זכרי לשון, אסוציאציות גנוזות שנתלוו לפסוק, מעין זרמים תת-קרקעיים המפרים בסתר את הצמח העומד לפניך בכל הדרו"⁹.

לדעת חוקרים אחדים מדובר בישעיה ה, א-ז ברעיון בחירת ישראל¹⁰. אין הקטע דן בבחירת ישראל בפירוש, אולם הוא נוגע בבחירה ברמזיה, כדרך שירה, כגון בתיאור דאגת הכורם למען כרמו ובגילוי יחסו הנפשי של בעל הכרם אל כרמו. כנקודת מוצא לדיון בצד זה של הנבואה יכול גם כאן לשמש הפסוק המפרש את תכלית בחירת ה' באברהם: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על-אברהם את אשר-דיבר עליו" (בראשית יח, יט).

9. מ' ויס, שם, עמ' 205 הערה 8.

10. כגון י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך שלישי ספר ראשון, עמ' 195/6.

פרקים במקרא

בהוראה בשלב קדם-תיכוני אין מקום לאבחנות מדויקות בין סוגי ההשוואה כגון משל, פרבולה וכיו"ב. כן אין המורה חייב ללכת בכל עת לאור פשוטו של הכתוב. דברי אגדה מושכין לבו של אדם¹¹, מה גם לכותיהם של ילדים. ויש להכיר בערכים החינוכיים הדתיים הצפונים בביאורי הפרשנים התופסים את המשל בדרך אליגורית. לפיכך ילקט המורה מיבחר פירושים הנראים לו הולמים ביותר לתלמידיו הצעירים, להסבר פרטי המשל. אפשר לערוך את ההסברים בצורת טבלה, כדי שהפרטים יתבהרו היטיב לנגד עיני התלמידים. התחלת טבלה כזו מוצעת בזה, על-פי המדרש, על-פי התרגום הארמי ועל-פי רד"ק:

משל	נמשל
ויעזקהו	הקיפם בענני כבוד
ויסקלהו	גירש מפניהם את הכנענים
ויטעהו שורק	הוסיף להם תר"ו מצוות (כמניין 'שור"ק') על שבע מצוות בני נח
ויבן מגדל בתוכו	בנה להם את בית-המקדש
וגם יקב חצב בו וכר	נתן להם מזבח לכפר על חטאיהם וכר

להבלטת כוחו של "לשון הנופל על הלשון" (פסוק ז) כדאי ל'תרגם' את התוכן המובע בלשון המלוטשת (האומנותית) לניסוח רגיל, פרוזאי, כפי שעשה זאת שד"ל בפירושו לפסוק הנזכר (עי"ל בעיוננו). במקרה שלנו רצוי לעמת את דברי ישעיה "ויקו למשפט והנה משפח לצדקה והנה צעקה" לדברי קהלת: "מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע" (ג, טז), וכך להמחיש לתלמידים, כי הנביא ניסח את דבריו ניסוח "נוגע יותר עד הלב ונרשם בזכרון השומעים"¹², בייחוד משום שהלשון הזוהה כמעט נועד לבטא סתירה קיצונית בעניין. ובכלל יש להראות מדי פעם, כי הנביא הנוקט אמצעים שיריים וריטוריים כדי להשיג הפתעה אצל מאזיניו, ליצור מתיחות ולהגבירה, להדגיש

11. ע"פ מסכת שבת פז, ע"א.

12. ע"פ 'היינמן, דרכי האגדה, מהדורה שניה, ירושלם תשי"ד, עמ' 128.

אֲשִׁירָה נָא לְיָדַי

עניין ולהמחישו וכיו"ב, עושה זאת כדי להעמיק את רשמי דבריו בלבבות מאזיניו. בקשר לכך יש להבהיר, כי גם תוכחה נבואית ואף קינה (כגון הקינות במגילת איכה) היא מבחינה צורנית — שירה.

בדברינו על יחס הנביא לשליחותו (עי"ל הסעיף האחרון בעיוננו) אפשר להיעזר בהערכת תגובתו של ישעיה להצעת השליחות בפרק ו, ח: "הנני שלחני". יחס זה מצד הנביא כבר מתגלה במעבר מדברי פסוק ה לדברי פי הנביא בפרק א פסוקים ג-ד. "אולם עניינו של ה' הוא בעיני הנביא עניינו של ידד אשר את עלבוננו הוא מרגיש כעלבון עצמו (ה, א). לפיכך משחנה עתה קינתו של ה' לתוכחה קשה ולאיום בפי הנביא...¹³.

המיבנה המוצע ללימוד הקטע — כמיבנה עיוננו בראשי פרקיו: התרשמות מכלל הקטע; התבוננות בפרטים; שיבה אל היחידה השלמה. יש לזכור, כי העיון המפורט המחלק את הקטע לחלקיו אינו אלא אמצעי להערכתו בשלימותו. אחרי הניתוח המפריד נדרש קישור ואיחוד; אחרי האנליזה נדרשת סינתזה. לפיכך ראוי לסיים את לימוד הקטע בקריאה אחרונה של "שירת דודי לכרמו" בשלימותה. ושיבה זאת אל שלימות היחידה, שני פנים לה. מצד אחד היא מצרפת ומכנסת את הפרטים הרבים אל תוך המסגרת האחת, הרי היא מסגרת הקטע עצמו, ומצד שני תגלה הפגישה המחודשת עם היחידה השלמה, כי ההתבוננות הממושכת בפרטיה סללה את הדרך אל הערכה חדשה, אל קריאה אחרונה שהיא טובה ושלמה מן הראשונה.

13. פ' דליטש בפירושו לישעיה א, ד.